

Вплив зовнішньої міграції V–XX ст. на сучасну етнічну мозаїчність людності України

Олег Чирков, науковий співробітник НДІУ.

Анотація. Автор вперше розглянув вплив зовнішньої міграції V–XX ст. на сучасну етнічну мозаїчність людності України і подав результати дослідження. За сутністю впливу на етнічну мозаїчність сучасної людності України у зовнішній міграції V–XX ст. виділено 4 характерних періоди. Сучасна зовнішня міграція працює на зменшення етнічної мозаїчності людності України. Завдяки міграційному обміну розширюється коло представлених в Україні народів, проте питома вага найчисельніших етнічних груп (насамперед, російської та єврейської) зменшується, зростають частки корінних народів – українців і кримських татар, українсько-російська двоетнічність людності стає менш виразною.

Ключові слова: Україна, міграція, людність (населення), вплив, українці, росіяни, євреї, білоруси, молдовани, поляки, німці, кримські татари, болгары, угорці, румуни.

Олег Чирков

Влияние внешней миграции V–XX вв. на современную этническую мозаичность населения Украины.

Аннотация. Автор впервые рассмотрел влияние внешней миграции V–XX вв. на современную этническую мозаичность населения Украины и представил результаты исследования. По сущности влияния на этническую мозаичность современного населения Украины во внешней миграции V–XX вв. выделено 4 характерных периода. Современная внешняя миграция работает на уменьшение этнической мозаичности населения Украины. Благодаря миграционному обмену расширяется круг представленных в Украине народов, но удельный вес наибольших по численности этнических групп (прежде всего русской и еврейской) уменьшается, возрастает доля коренных народов – украинцев и крымских татар, украинско-русская двухэтничность населения становится менее выразительной.

Ключевые слова: Украина, миграция, население, влияние, украинцы, русские, евреи, белоруссы, молдаване, поляки, немцы, крымские татары, болгары, венгры, румыны.

Етнічна палітра, яку маємо сьогодні в Україні, формувалась упродовж тривалого часу. Міграційні, етнічні та демографічні процеси не раз кардинально змінювали біосоціальну будову українських теренів. Спрямованість та інтенсивність цих процесів залежала від багатьох природних та соціальних чинників. Міграційні рухи, наприклад, визначалися змінами кліматичних умов, вичерпанням чи віднайденням нових природних ресурсів, прирученням коня, відкриттям колеса, геополітичними змінами, економічними кризами, військовими подіями, дискримінаційною внутрішньою політикою тощо.

Міграційні рухи різних етносів справили неоднаковий вплив на етнічну мозаїчність сучасної України. По-перше, вони мали різну інтенсивність. Імміграційний доплив одних народів обчислювався десятками й сотнями, в той час як доплив інших народів – десятками й сотнями тисяч і навіть мільйонами. По-друге, вони відбувалися в різні часи, неоднаково віддалені від сьогоднішнього дня. Час перетворив на ніщо наслідки найпотужніших міграційних рухів. Імміграція часом змінювалася еміграцією, а рештки чужинців втрачали характерні етнічні ознаки й зливалися з етнічним оточенням. Сьогодні ми можемо бачити, як малочисельна, проте «свіжа» міграція одних етнічних спільнот справляє помітний вплив на етнічну мозаїчність людності, у той час як від потужнішої давнішої міграції інших не лишилося й сліду. Існує пряма залежність між давністю імміграції етнічно чужого населення та стертістю її наслідків і впливу на сучасну етнічну мозаїчність України.

Міграційні рухи людності між територією України (в сучасних межах) та рештою світу почалися сотні тисяч років тому – ще в часи заселення її первісними людьми, коли певні групи людей ще й не були сформовані як етнічні спільноти.

Вплив найдавнішої зовнішньої міграції на сучасну етнічну мозаїчність можемо віднайти хіба що у расових відмінностях, які існують сьогодні в середині українського

етносу. Зовнішні міграційні рухи, що відбувалися упродовж останніх півтори тисячі років, мають не лише природний (біологічний) вияв, але й соціальний, а саме – етнічний.

Існують об'єктивні критерії визначення міри етнічної мозаїчності тієї чи тієї території. Головні з них – це кількість наявних етнічних спільнот (виокремлених, якщо це можливо, за етнічною самоназвою) та величина частки кожної етнічної спільноти з них у загальній кількості населення. Важливим показником є рівень мовної асимільованості кожного з етносів. За докладними статистичними даними можемо визначити числовий показник – індекс етнічної мозаїчності певної території. Зрозуміла річ, що статистичних даних щодо етнічної структури людності станом на початок V ст. ми не маємо й отож порівняти числові показники сучасного стану людності з тодішнім не можемо. Проте поєднання історичного огляду зовнішніх міграційних рухів з ґрунтовним аналізом сучасних етнічних складових українського люду дозволяє визначити та охарактеризувати зв'язок зовнішньої міграції минулого з сучасною етнічною мозаїчністю людності України. Ми розглянули зовнішню міграцію на тлі загального етнодемографічного розвитку України. Звертаючись до сучасної етнічної структури населення України, маємо на меті виявлення загальної кількості прийдешніх етнічних спільнот, визначення чисельності та питомої ваги їх у загальній кількості населення, й окремо, й по групах, виділених за кількісними, географічними, етногенетичними, етнолінгвістичними та іншими ознаками. Стислі результати дослідження наводимо в даній статті.

За сутністю впливу на етнічну мозаїчність сучасної людності України у зовнішній міграції V–XX ст. виділяється декілька характерних періодів:

- 1) давня міграція V–XIII ст.;**
- 2) середня міграція XIV – першої половини XVIII ст.;**
- 3) нова міграція другої половини XVIII ст. – кінця 1980-х років;**
- 4) сучасна міграція наприкінці XX – на початку XXI ст.**

На початку V ст. слов'янський етнічний масив охоплював близько половини сучасної території України, але питома вага слов'янського населення в загальній кількості населення на цих землях була помітно більшою. Північно-східна частина країни була етнічно неоднорідною, заселеність вкрай нерівномірною. Наприкінці IV ст. гуни знищили майже всі грецькі колонії, розташовані на півдні України, відбулась еміграція більшої частини готів. Чимало з етнічних спільнот, що з'являлися на півдні, були тимчасовими мешканцями України. Вони або емігрували, або зазнали етнічного перетворення (трансформації).

1. Давня зовнішня міграція періоду V–XIII ст. призвела до збільшення кількості етнічних спільнот, представлених у сучасній Україні, та започаткувала формування величезного етнодемографічного ресурсу для майбутньої імміграції чужинців. Імміграція хозар до Криму в другій половині VII–IX ст., євреїв (жидів) на початку IX ст. (і, можливо, пізніше), татаро-монголів у XIII ст. була важливим чинником початку етнічного творення 3 нових етнічних спільнот – караїмів, кримчаків та кримських татар. Частина України – Кримський півострів – для них є історичною батьківщиною, а Україна – головною країною проживання. Разом вони становлять сьогодні близько 0,5% (1) людності всієї України та 10–12% (2) населення Криму. При цьому чисельність караїмів та кримчаків разом не перевершує 2000 (3) чоловік і неухильно зменшується.

Міграція населення з території сучасної України на південь, захід, північ була першопричиною формування низки нових слов'яномовних етнічних спільнот (болгар, сербів, білорусів, росіян тощо), які пізніше іммігрували й тепер представлені в Україні, а також вплинула різною мірою на формування та етнічний розвиток, а відтак – на сучасну етнічність румунів, молдаван, угорців, литовців та багатьох інших народів, що мають в Україні своїх представників.

Потужна, етнічно строката «транзитна» міграція через Україну вплинула на генезу та розвиток багатьох європейських народів, які пізніше мігрували в Україну. Насамперед це стосується гагаузів, болгар, угорців.

До вже наявних у Криму греків у X–XI ст. додалися вірмени. Ті вірмени, що у XIII ст. почали селитися на заході України, пізніше частково асимілювалися, частково емігрували.

Малочисельні групи угорців, румунів, європейських германомовних євреїв та, можливо, німців почали з'являтися в Україні ймовірно в період XI–XIII ст.

Зазначимо, що сучасні сліди саме давньої імміграції V–XIII ст. знаходимо лише на етнічній периферії українців – у Криму та переважно у прикордонних районах Закарпаття й Північної Буковини. Виняток становлять залишки євреїв у західноукраїнських містах. А приазовські греки переселилися з Криму порівняно недавно.

2. Зовнішні міграційні рухи в XIV – першій половині XVIII ст. спричинили утворення кількох різних за величиною етнічних груп, знаних в Україні й сьогодні. До вже наявних греків, вірмен, угорців, євреїв, румунів, німців міграційні хвилі різної інтенсивності приносили час від часу нове поповнення. Саме в цей період сформувалася порівняно велика й сьогодні (близько 0,5% (4) людності етнічна група євреїв. У середині XVIII ст. євреї (поряд з поляками) мали вже одну з найчисельніших етнічних груп з-поміж усіх чужинців. Помітне місце в етнічній структурі людності України посідали також греки та вірмени.

Серед нових іммігрантів були литовці, білоруси, поляки, молдовани, московіти (росіяни), цигани. Міграційний доплив литовців та білорусів був одним із найбільших і значно перевершував доплив московітів (5). Білоруські та литовські іммігранти XIV–XVII ст. українізувалися, отже, й не вплинули на сучасну етнічну мозаїчність людності.

Протягом цього періоду відбувався, з перервами, вплив польських іммігрантів. Спольщення українців у порубіжних західних районах також додавало полякам ваги. Соціальна структура міграційного потоку поляків тривалий час була «перекошеною», що надавало їхній етнічній групі певної нестійкості та вразливості. Масове переселення польських селян відбувалося у XVII–XVIII ст., наслідком чого і є сучасна польська етнічна група, яка становить близько 0,4% (6) людності.

На цей період припадає формування етнічної групи волохів (молдован). Проте більшу частку їхнього імміграційного приросту в другій половині XVI – першій половині XVIII ст. «з'їла» етнічна асиміляція.

Поодинокі московські іммігранти XV – першої половини XVII ст. були асимільовані. Некомпактно розселена частина московітів (більша частина), що іммігрували в другій половині XVII – першій половині XVIII ст., також зазнала асиміляції. Компактно розселені московіти були малочисельними. Зважаючи на це, імміграція московського населення середнього періоду не справила суттєвого впливу на сучасну етнічну мозаїчність, проте саме в цей період було започатковано тривалу, безперервну в майбутньому, надто потужну експансію росіян в українські землі.

Розпочата в XVI ст. еміграція українців на схід сприяла зростанню етнічної мозаїчності України. Залишалися недостатньо щільно заселені степові райони України, розривався суцільний етнічно український масив, не зменшувалися імміграційний потенціал українських земель та їхня імміграційна привабливість для чужинців, полегшувалося помоскалення українців у віддалених від етнічного ядра районах та, особливо, у відірваних від материзни анклавах і в етнічно перемішаних українсько-московських поселеннях.

На цей період припадає велика за обсягом примусова еміграція полонених українців переважно до Східного Середземномор'я.

Великі людські втрати вбитими (зокрема у внутрішній братовбивчій боротьбі) й полоненими та еміграція на схід призвели до зменшення демографічного ресурсу українців, отже, й до зменшення міграційного потенціалу, так необхідного для щільного залюднення півдня України.

3. Період зовнішньої міграції другої половини XVIII – кінця XIX ст. має свої особливості, зумовлені перебуванням більшої частини території України, а від 1945 р. всієї сучасної території України, під Росією. Це великою мірою визначало міграційний обмін України зі світом, перебіг етнічних та демографічних процесів на українських землях.

Нова зовнішня міграція характеризується великою за обсягом еміграцією українців та кримських татар, ще більшою й етнічно різноманітною імміграцією (в якій росіяни кількісно значно переважали інших), відчутною за наслідками еміграцією декотрих етнічних груп.

У другій половині XVIII – на початку XIX ст. на південь України мігрують «іногородці»: болгари, гагаузи, серби, албанці, німці, поляки, греки, франко-швейцарці, шведи. Нащадки не всіх перелічених народів зберегли до сьогодні свою етнічну ідентичність.

Імміграція росіян та еміграція українців, поляків, німців, євреїв, кримських татар у XX ст. та інші причини призвели до гіпертрофованого розвитку російської меншості. 1989 р. частка росіян в населенні України в чотири з лишком рази перевершувала частку всіх разом узятих чужинців, у той час як частка українців перевершувала частку росіян лише у 3,3 рази (8). Велика частина українців та етнічних меншин, зберігаючи свої етнічні назви, мовно та культурно зросійщилися. Поліетнічна країна початку XX ст. стала двоетнічною. Внутрішня і зовнішня політика російсько-комуністичної держави спрямовувалися на досягнення такого результату з перспективою остаточного й безповоротного етнічного зросійщення всього населення України.

4. На межі 1980–1990 років етнічна структура зовнішніх міграційних потоків зазнала змін. Міграційний баланс на початку 1990-х змінився на користь вибулих, серед яких відносно велику частку становили росіяни та євреї. Кримські татари навпаки поверталися на історичну Батьківщину. **Зовнішня міграція кінця XX – початку XXI ст. працює на зменшення етнічної мозаїчності людності України. Завдяки еміграції розширюється коло представлених в Україні народів. Проте питома вага найчисельніших етнічних груп (насамперед, російської та єврейської) зменшується, зростають частка етнічної більшості (українців) та спільна частка українців і кримських татар. Двоетнічність людності України стає менш виразною.**

За етнолігвістичною класифікацією, Україна має представників 8-ми мовних сімей та низки народів, що не входять до певних мовних сімей і груп. Індоевропейці становлять майже 99% (10) людності (включно з асимільованими євреями), у тому числі понад 26% – прийшло етнічно неукраїнське населення (11). Прийшла слов'яномовна людність становить близько 23,5% (12) (включно з євреями). Серед мов чужинців найпоширенішою є російська. 1989 р. її вважали рідною 32,84% населення, з них 11,1% становили неросіяни – переважно українці (8,9%). Побутування української або російської мов трапляється у 97–99 випадках зі 100 (13). Підстав сподіватися на вагоме зниження рівня мовного зросійщення українців та неросійських етнічних груп, за станом на кінець 2001 р., не бачимо.

Зважаючи на кількість представлених сьогодні в Україні етносів, скажемо, що значення імміграції величезне. **Сьогодні мають принаймні одного свого представника в Україні близько 150–200 некорінних етносів** (14). Що дає підстави це стверджувати? Розробка матеріалів всесоюзного перепису населення здійснювалася по 128 народах (15), яким відповідало 117 мов (16). В Україні було виявлено представників усіх 124 німісцевих етносів, передбачених у Словнику національностей та мов для кодування (17). Проте 177 чоловік не зазначили свою етнічну приналежність (18), а 3904 чол., які не належали до передбачених Словником національностей та мов народів, опинилися під спільною назвою «інші національності» (19). Крім цього, декотрі етнічні назви, що використовувалися для кодування, відповідали не одному етносу, а принаймні декільком. Скажімо, назва метаєтнічної спільноти «араби» об'єднувала понад 2 десятки арабомовних етносів (20). А назва «народи Індії та Пакистану» об'єднувала десятки різних народів як споріднених, так і надто віддалених етнічно один від одного (21). Враховуючи, що загальна кількість етносів на земній кулі за різними оцінками коливається переважно між 2–3 тисячами (22), їхнє представництво в Україні доволі скромне. Проте до 1% етнічного розмаїття світу таким чином представлено в Україні завдяки імміграції (23). Важливо зазначити, що це представництво швидко розширилося в другій половині XIX ст. Й особливо в XX ст. Адже в середині XIX ст. кількість представлених в Україні народів світу не перевершувала 0,5% (24).

Групування прийшлих етнічних спільнот за територією основного проживання дає уявлення про напрямки імміграції. А їхні чисельність та питома вага в загальній чисельності чужинців дає уявлення про інтенсивність імміграційного руху з окремих територій та вплив на сучасну етнічну структуру населення України.

Таблиця І. Розподіл прийшого населення України за територією основного проживання, по різних частинах світу (за станом на 1989 р).

Частина світу	Кількість представлених народів		Сумарна чисельність представників групи народів	
	в абсол. числах	у % до всіх	в тис	у % до всіх
Європа	39	31,5	13292	95,1
Азія	82	66,1	686	4,9
Америка	2	1,6	0,5	0,0
Африка	1	0,8	1,2	0,0
Австралія та Океанія	–	–	–	–
Всього	124	100,0	13980	100

На сучасній етнічній будові України відбилася імміграція з різних частин світу: Європи, Азії, Африки, Америки. З-поміж тих осіб, що не ідентифікували себе, напевно знайдуться і представники Австралії та Океанії. Найбільшу групу – 82 із 124 – немісцевих народів, виявлених переписом 1989 р., – утворили народи азійського походження. Насправді їхня кількість значно більша за рахунок неідентифікованих під час перепису народів Індії, Пакистану, Афганістану, Таджикистану та арабських країн. З усіх регіонів Азії є представники в Україні.

Західна Азія представлена турками, курдами, персами, асирійцями, татами, талишами, афганцями та 27-ма народами Кавказу. Південну Азію представляють народи Індії та Пакистану, белуджі. Південно-Східну Азію – в'єтнамці. Східну Азію – китайці, корейці, японці. Центральну Азію – халха-монголи, уйгури, дунгани та ще 7 народів Середньої Азії та Казахстану. Північну Азію представляють 16 етносів Сибіру та 15 етносів Далекого Сходу Росії.

З-поміж країн виходу азійських народів на територію України найбільшу вагу має Російська Федерація – 51 з 82 представлених етносів. Організовані та стихійні міграційні потоки в СРСР занесли в Україну мільйони «советських» людей. В цих потоках були люди з не одного десятка малочисельних корінних народів імперії, а також представники малочисельних етнічних груп в СРСР азійських народів.

Кількість європейських етнічних спільнот, представлених в Україні, удвічі менша – 4 корінних та 39 прийшлих. З Північної Європи є фіни та народи російської Півночі, із Західної – французи, англійці, голландці, із Південної – іспанці, італійці, албанці, греки, болгары, серби, хорвати, румуни. Центральна Європа представлена німцями, австрійцями, чехами, поляками, словаками, угорцями. В Україні є представники всіх східноєвропейських народів, з-поміж яких 4 корінних та 9 зарубіжних.

Третина з 39 некорінних європейських народів, представлених в Україні (за результатами перепису 1989 р.) вийшла з території Російської Федерації.

З американських народів зафіксовано американців США та кубинців. Африка представлена арабами.

Безумовним лідером серед країн походження представлених в Україні немісцевих народів є Російська Федерація. Усі 64 корінні її народи мають своїх представників в Україні, що становить близько половини усіх зайшлих етнічних спільнот. З інших азійських країн прийшли представники 31 народу (25% до всіх), з інших європейських країн – 26 народів (21% до всіх). Етнічна палітра країн Африки, Америки, Австралії представлена гірше.

З європейської частини Російської Федерації, окрім росіян, вийшло 6 народів Волго-Кам'я (за спадною чисельністю в Україні): татари, чуваші, мордва, удмурти, башкири, марійці та 6 народів Півночі європейської Росії: комі, карели, комі-перм'яки, вепси, саамі, іжорці.

З російської Азії вийшло у декілька разів більше етнічних спільнот. З-поміж них 20 народів Північного Кавказу (у тому числі 10 із Дагестану): осетини, лезгини, аварці, чеченці, даргинці, лакці, кабардинці, табасарани, кумики, адигейці, калмики, інгуші, черкеси,

карачаївці, ногайці, балкарці, абазини, агули, рутульці, цахури; 16 народів Сибіру: буряти, якути, хакаси, ненці, долга-ни, алтайці, евенки, тувинці, ханти, шорці, мансі, селькупи, кети, тофалари, нганасани, енці; 15 народів Далекого Сходу: коряки, нанайці, чуванці, евени, алеути, удегейці, чукчі, орочі, ульчі, неги-дальці, нивхи, ескімоси, юкагіри, ітельмени та ороки.

Більшість із перелічених російських народів мають маленьку чисельність в Україні та відповідну питому вагу серед всієї людності. Розселені вони розпорошено і не формують життєздатних етнічних спільнот. Зважаючи на прямі етнічні ознаки, вони росіянізовані. Одноетнічні шлюби серед них значно поступаються різноетнічним. Хоч самі іммігранти зберігають свою етнічну самосвідомість, проте їхні діти у більшості випадків вважають себе росіянами або українцями, з рідною мовою російською. Поява та зростання чисельності цих народів на Україні відбулися завдяки активній імміграції 1950-х – 1980-х років.

Імміграція більшості представлених в Україні народів не призвела до формування діаспорних етнічних груп. **Представники більшості народів не мають своїх анклавів і сталих міжособистісних зв'язків. Об'єднано їх виключно у статистичні сукупності на підставі етнічної самоназви. Більшість із них чисельно утворюють настільки маленькі сукупності, що об'єктивно неможливо говорити про існування їхніх етнічних груп в Україні.** Значна частина з них має зареєстровані етнічні товариства, проте активно діючих таких товариств сьогодні в Україні небагато і об'єднують вони малесеньку частку представників, як правило, найчисельніших етнічних груп.

На 1989 р. (25) представники 10 народів разом становили 38 чол., а окремо ці народи мали в Україні від 1 до 9 чол. кожен. Від 10 до 100 представників мали 28 народів, які, разом узяті налічували 1120 чол., що менше 0,01% від усього населення. Ще 41 зарубіжний етнос мав в Україні чисельність від 100 до 1000 чол., що сумарно становить 16063 чол., або 0,03% населення.

З наведених обчислень видно, що 79 народів світу, представлених в Україні завдяки імміграції, мали 1989 р. чисельність до 1000 ч. Сумарно вони становили лише 17221 чол., або 0,03%. Отже, навіть спільний вплив міграції цих народів на сучасну етнічну будову людності України статистично ледь помітний.

Трохи помітніший сумарний вплив справила міграція 24 народів чисельністю від 1 до 10 тис. чол. кожен. **Разом вони становили близько 106 тис. чол., або 0,2% населення України.** Проте частка найчисельнішого з них – чехів – не досягала 0,02%. Серед народів цієї чисельної групи є такі, що мали у минулому помітнішу з поміж населення – чехи та словаки. Але еміграція та етнічна асиміляція упродовж ХХ ст. призвели до значного зменшення їхньої чисельності.

13 етнічних груп некорінних народів мали 1989 р. в Україні чисельність від 10 до 100 тис. чол. За спадною чисельністю вони розташовані в такій послідовності: греки, татари, вірмени, цигани, німці, азербайджанці, гагаузи, грузини, чуваші, узбеки, мордва, литовці, казахи. **Спільна чисельність представників цих народів становила понад півмільйона чоловік, а питома вага серед населення досягла 1%.** В минулому греки, вірмени та німці становили у декілька разів більшу частку населення. Еміграція (особливо у німців) та етнічна асиміляція (особливо у греків) зменшили імміграційний вплив цих народів. Імміграція гагаузів кінця ХVІІІ — першої половини ХІХ ст. з теренів, що сьогодні обіймають Болгарія та Румунія, призвела до того, що Україна стала однією з основних територій проживання цього народу (більша частина його мешкає у Молдові).

Міграція 7 народів призвела до формування чисельно більших етнічних груп — від 100 до 400 тисяч чол. (26). Разом вони налічують близько 2 млн. чол. та мають частку близько 4% українського люду (27). За спадною чисельністю вони розташовані таким чином: євреї, білоруси, молдавани, болгары, поляки, угорці, румуни. Жодна з перелічених спільнот не досягає на сьогодні 1% населення (28), хоч на початку ХХ ст. питома вага цих народів була у 4,5 рази більшою (29). Етнічна група росіян чисельно у кілька разів більша за всіх інших, разом узятих, представників немісцевих народів.

Спільна питома вага 103 народів, представники яких мігрували до України, не досягає навіть чверті одного відсотка населення України (30). Міграційні рухи цих

народів можна вважати такими, що не справили суттєвого впливу на етнічну мозаїчність населення України.

Найвпливовішими зовнішніми міграційними рухами на величину частки етнічної спільноти серед населення були імміграційні рухи росіян з кінця XIX ст. до кінця XX ст., еміграційні рухи українців XVII – XX ст. та кримських татар другої половини XVIII – середини XX ст., еміграційні рухи поляків, євреїв та німців XX ст., імміграційні рухи поляків та євреїв XV – XVIII ст., німців другої половини XVIII – першої половини XIX ст., кримських татар кінця XX ст.

Найвпливовішими зовнішніми міграційними рухами на кількість представлених сьогодні етнічних спільнот були такі: 1) імміграція десятків малочисельних народів Росії у XX ст.; 2) еміграція українського слов'янського населення V – IX ст. та імміграція у XIV – XVIII ст. після етнічного відокремлення (сепарації) слов'янських та сусідніх народів.

Зовнішня міграція – XX ст. була і є одним з найголовніших чинників, що зумовив наявність сьогодні в Україні 150 – 200 прийшлих етнічних спільнот, які чисельно становлять близько чверті всієї людності (31).

Примітки:

(1, 2, 3, 4, 6, 10, 11, 12, 14, 26, 27, 28, 30, 31) – Оцінка автора на підставі даних Всесоюзного п-репису населення 1989 р. та даних поточної статистики населення України.

(5, 23, 24) – Оцінка автора,

(7, 8, 9) – Тут і надалі всі числа наведені на 1989 р. є результатом обчислень автора за даними перепису населення, якщо інше не зазначено.

(25) – Не враховано осіб, що не назвали етнічну приналежність, та осіб, етнічна приналежність яких не передбачена Програмою перепису населення.

(13) – Оцінка автора на підставі вивчення мовної структури населення (1989 р.), особистих спостережень та опитувань громадян упродовж 1989-2001 рр.

(15, 16) – За Програмою перепису.

(17) – Обчислено автором за даними Всесоюзного перепису населення 1989 р.

(18, 19) – За даними Всесоюзного перепису населення 1989 р.

(20, 21) – Обчислення автора.

(22) – Широковідомий факт.

(29) – Оцінка автора на підставі даних переписів населення 1897 та 1900 рр.

Статтю опубліковано:

Чирков О. Вплив зовнішньої міграції V–XX ст. на сучасну етнічну мозаїчність людності України // Українознавство.– К., 2002.– № 1-2.– С.215–220.